

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV ÖST RAPPORT 2007:70

ARKEOLOGISK FÖRUNDERSÖKNING

"Sitam in monte" – belägen på berget

S:t Hieronymus och S:ta Barbaras prebendegård

Kv Banken 1

RAÄ 157

Linköpings stad och kommun

Östergötland

Dnr 422-2899-2004

Göran Tagesson

UV ÖST RAPPORT 2007:70
ARKEOLOGISK FÖRUNDESRÖKNING

"Sitam in monte" – belägen på berget
S:t Hieronymus och S:ta Barbaras prebendegård

Kv Banken 1

RAÄ 157
Linköpings stad och kommun
Östergötland

Dnr 422-2899-2004

Göran Tagesson

Riksantikvarieämbetet
Avdelningen för arkeologiska undersökningar

Riksantikvarieämbetet

Avdelningen för arkeologiska undersökningar

UV Öst

Roxengatan 7, 582 73 Linköping

Tel. 013-24 47 00

Fax 013-10 13 24

uvost@raa.se

www.raa.se/uv

Omslagsbild Den västra delen av kv Banken. Foto från SV, Göran Tagesson.

Produktion/grafisk form Britt Lundberg

Grafik Lars Östlin

Foto Göran Tagesson

Utskrift UV Öst, Linköping 2007

Kartor ur allmänt kartmaterial, ©Lantmäteriverket, 801 82 Gävle. Dnr L 1999/3.

© 2007 Riksantikvarieämbetet

UV Öst, Rapport 2007:70

ISSN 1404-0875

Innehåll

Sammanfattning 5

Kort om Linköpings äldre historia 5

Kv Banken, äldre kartor, inventeringar, arkeologiska och historiska källor 5

Arkeologisk potential och målsättning 9

Metod och arbetsbeskrivning 9

Resultat 10

Referenser 12

Administrativa uppgifter 12

Bilaga 1. Profil mot öster, utmed Klostergatan 13

Fig 1. Karta över Östergötland med platsen för undersökningen markerad.

Fig 2. Stadskarta över Linköping med undersökningsområdet markerat.

Arkeologisk förundersökning

"Sitam in monte" – belägen på berget

S:t Hieronymus och S:ta Barbaras prebendegård

Kv Banken 1

Sammanfattning

Den arkeologiska förundersökningen inom kv Banken 1 i centrala Linköping, utfördes av Riksantikvarieämbetet UV Öst inför planerad nybebyggelse. Området omfattar en ca 2360 m² stor yta. Undersökningen omfattar kart- och arkivstudium samt en arkeologisk undersökning, med syfte att konstatera om eventuellt äldre kulturlager fanns bevarade.

Förundersökningen genomfördes i tre steg. Den västliga delen har under senaste decennierna utgjorts av en obebyggd parkeringsplats, med en markant bergknalle i mitten. Inga kulturlager kunde hittas vid undersökningen i juni 2005. En kompletterande förundersökning genomfördes i juni 2007 i kvarterets mellersta del, i samband med rivningen av befintliga byggnader. Inte heller här fanns några bevarade äldre kulturlager. Slutligen har en mindre dokumentation av kulturlagerrester gjorts vid schaktningar i Klostergatan och Borgmästaregatan, i samband med schaktning för spontning och anslutning till fjärrvärme.

En intressant notering var dock att den markanta bergknallen i kvarterets västra del inte var bortsprängd för bebyggelsen i kvarterets mellersta del, utan noterades ha en brant naturlig sluttning mot öster. Iakttagelsen är intressant med tanke på de ursprungliga topografiska förhållandena i S:t Larskyrkans närhet.

Kort om Linköpings äldre historia

Linköpings historia har tidigare behandlats i en större monografi som omfattar tiden från förhistorisk tid och fram till idag. De tre första delarna utgavs redan 1946. Den senaste upplagan från 1975 utgör i stora drag ett nytryck, men med nyskrivna kapitel som behandlar förhistorisk tid och den medeltida stadens topografi. Bilden av det medeltida och tidigmoderna Linköping bygger nästan uteslutande på historiskt skriftligt källmaterial. Framställningen är dels generell, det medeltida Linköpings historia liknar många andra städers, och dels specifik, framställningen bygger på ett stort antal detaljuppgifter (Kraft 1946, 1975).

I en nyligen utkommen doktorsavhandling behandlas Linköpings stads historia utifrån arkeologiskt, skriftligt och kartografiskt källmaterial. Utgångspunkten är att staden har en specifik historia, som formats av platsens centrala läge i landskapet och dess speciella funktion som kyrklig och administrativ centralort. Staden ses som en mötesplats för många olika aktörer – kungen, biskopen, prästerna vid domkapitlet, borgare, hantverkare och senare landshövdingen. Varje historisk period framstår därmed som unik och med speciella förutsättningar, vilka avsatt tydligt avläsbara spår i dagens stadsbild och i det underjordiska arkeologiska arkivet (Tagesson 2002). Avhandlingen bygger på en analys av samtliga arkeologiska undersökningar fram till och med 1999 och utgör med sina frågeställningar och nya teorier om stadens tillkomst och utveckling en naturlig utgångspunkt för nya undersökningar.

Kv Banken, äldre kartor, inventeringar, arkeologiska och historiska källor

Kv Banken begränsas i norr av Ågatan, med sin medeltida sträckning, i väster av Klostergatan, vilken fick sin nuvarande sträckning efter 1700 års brand, Borgmästaregatan i söder i en modern sträckning och i öster S:t Larsgatan. Fram till undersökningen var den mellersta och östra delen bebyggd, medan den västra delen utgjort en öppen parkeringsplats. I den mellersta delen av parkeringsplatsen ut mot Klostergatan fanns berg i dagen. Ytan sluttade mot norr och söder, och kraftigt mot öster, ner mot S:t Larsgatan.

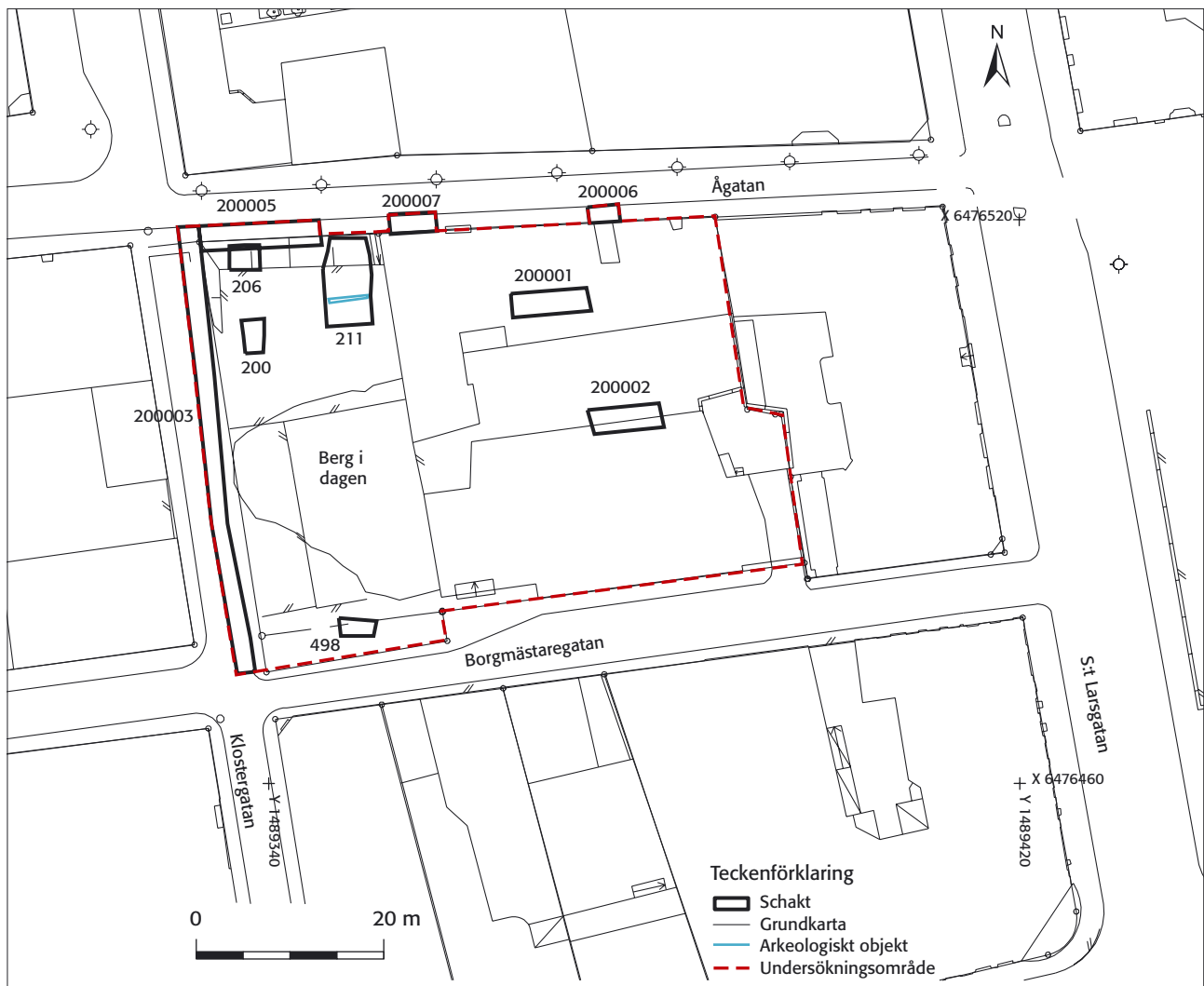

Fig 3. Grundkarta över kv Banken med dagens fasthetsgränser markerade. Förundersökningsområdet och schakten markerade. Beteckningar enligt byggnadsinventeringen inom parentes. Skala 1:750.

Dagens kvarter omfattar kv Banken 1 i västra delen, det nu aktuella exploateringsområdet, samt i öster kv Banken 8, f d Riksbankshuset (se fig 3). En jämförelse kan göras med byggnadsinventeringen från 1969, utförd av Sune Ljungstedt (Östergötlands läns museums arkiv). Då var ännu kv Banken 1 uppdelat på kv Banken 1 i väster och 7 i kvarterets mellersta del. Kv Banken 7 upptogs då som nu av tre större byggnader med källare, medan den västra tomt 1 upptogs av en småskalig trähusbebyggelse. I tomtens sydöstra hörn fanns en byggnad med hög murad källare.

Exploateringsområdet motsvaras på 1696 års karta av tomt 200 och 201 (fig 4). Dessa tomter begränsades i norr av Ågatan, sannolikt i sin nuvarande sträckning. Tomt 200 omfattade den senare kv Banken 7 samt nuvarande Borgmästaregatan och en bit av norra delen av kv Boklådan. Tomt 201 omfattade i stort sett den senare kv Banken 1, med kontakt med Borgmästaregatans medeltida föregångare. Enligt texten till 1696 års tomtkarta ägdes tomt 200 av "Magr Erich Phoenix" och 201 av "Oluf Larsson Kochz".

I den ovan refererade *Biskop och stad* diskuteras de historiska uppgifterna kring domkapitlets residensgårdar med våra topografiska och arkeologiska kunskaper kring dessas läge i den medeltida staden. I området mellan Stora torget och S:t Larskyrkan finns ytterst få residensgårdar. Det finns dock en intressant uppgift kring ett prebende som kort före reformationen instiftades av dåvarande domprosten Hans Brask 1508, kallat S:t Hieronymus och S:ta Barbaras prebende. Detta år skänkte Hans Brask gård och tomt i Linköping "sitam in monte ad occidentem ab ecclesie Ste Laurentii", belägen på ett berg väster om S:t Larskyrkan (Tagesson 2002 s 300, not 131). Eftersom tomt 200 är ovanligt stor i jämförelse med närbelägna tomter

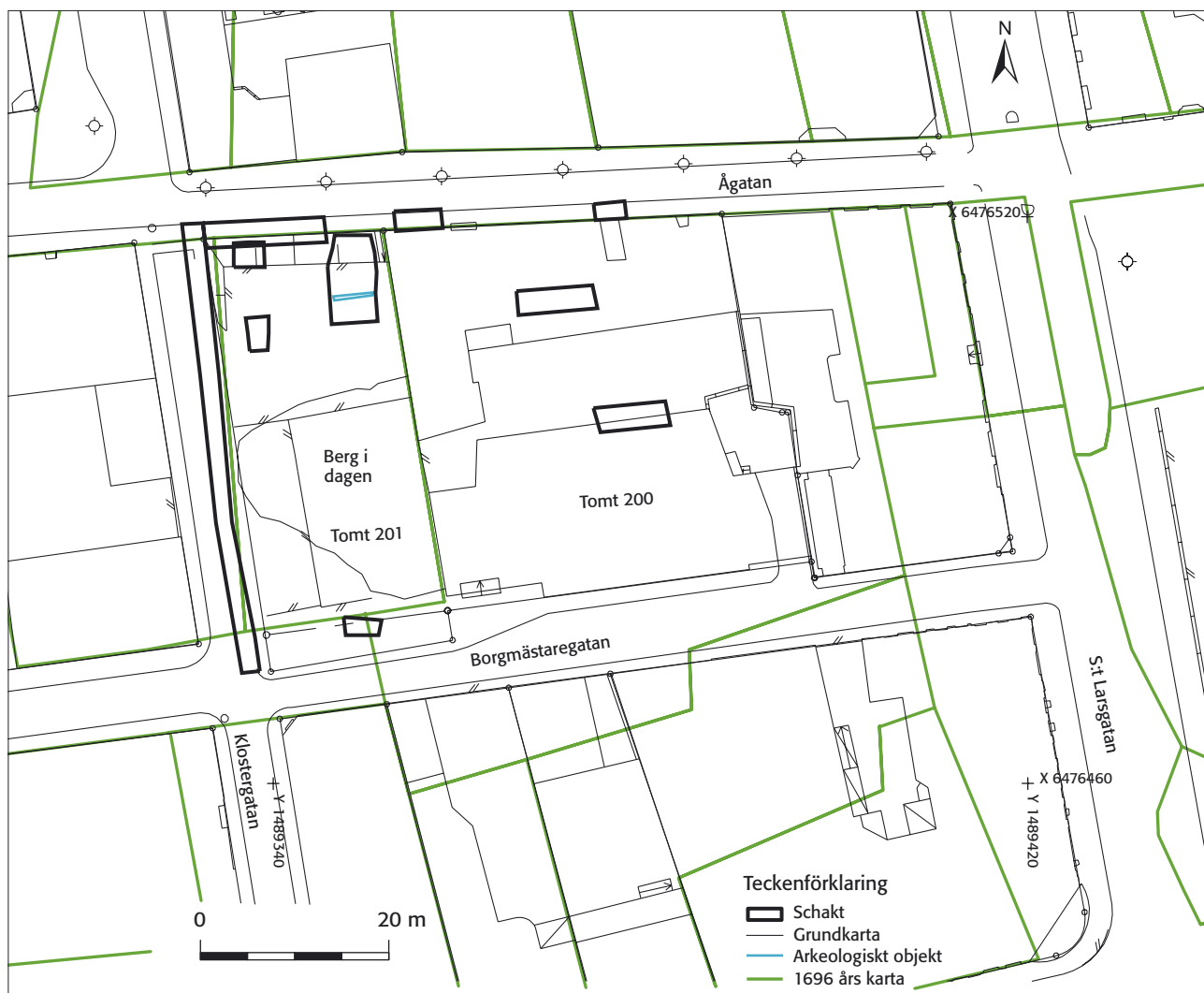

Fig 4. Grundkarta över kv Banken, dagens fastighetskarta samt 1696 års tomtkarta, med förundersökningsschakten markerade. Skala 1:750.

och eftersom framför allt tomt 201 ännu idag upptas av berg i dagen, ligger det nära till hands att anta hypotetiskt att detta skulle kunna vara platsen för den residensgård som Hans Brask skänkte.

Nuvarande kvarter och bebyggelse	Byggnadsinventeringen 1969	1696 års karta
Kv Banken 1 Byggnaden rivn 2007	Kv Banken 7A, tvåvånings stenhus, äldre källare, byggnadsår 1885	200
Kv Banken 1 Byggnaden rivn 2007	Kv Banken 7B, trevåningsbyggnad, modern källare, byggnadsår 1932	200
Kv Banken 1 Byggnaden rivn 2007	Kv Banken 7C, frikyrkobyggnad, 1958, källare	200
Kv Banken 1 Byggnaderna rivna, parkeringsplats	Kv Banken 1A–I Äldre småskalig trähusbebyggelse, ej källare, 1800-talets mitt och slut	201

Detta kvarter av Linköpings innerstad har inte varit föremål för några större arkeologiska undersökningar. Endast några mindre schaktkontroller har gjorts i Ågatan och Borgmästaregatan. I kv Brevduvan norr om Ågatan gjordes dock stora undersökningar under åren 1987–1989 (Feldt & Tagesson 1997).

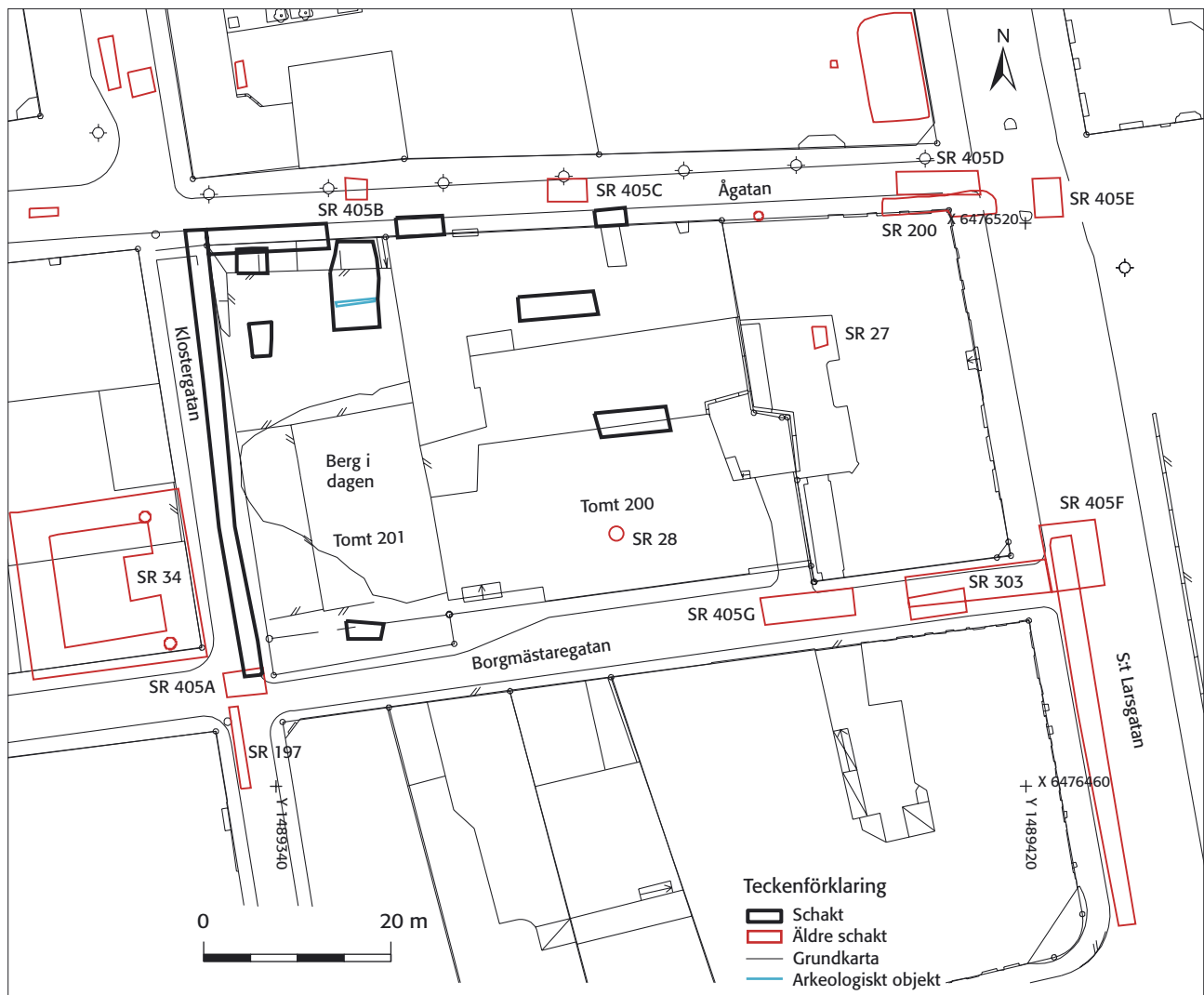

Fig 5. Grundkarta över kv Banken, dagens fastighetskarta med förundersökningsschakten markerade, samt utdrag ur stadsarkeologiskt register med äldre undersökningsschakt markerade. Skala 1:750.

SR nr	Kvarter/gata	År	Dnr	Arkeolog	Rapport
27	Banken 8	1956	–	Lindahl	Ritningar i ÖLMs arkiv
28	Banken 7	1958	–	Lindahl	Foto i ÖLMs arkiv
34	Borgaren	1977	–	Sune Ljungstedt	Ritningar i ÖLMs arkiv
117	Ågatan 20	1959	–	Gunnar Lindqvist	Ritningar i ÖLMs arkiv
197	Klostergatan/ Borgmästaregatan	1991	313/91	Göran Tagesson	Tagesson 1992
200	Banken 8	1991	635/91	Olle Hörfors	Hörfors 1992
303	Borgmästaregatan	1998	1747–1998	Kristina Persson	Persson 1999
405A–G	Borgmästaregatan m fl	2005	3982–2005	Göran Tagesson	Tagesson 2007

Inom tomten Banken 8 hittades 1956 en timrad brunn, med sannolikt senmedeltida datering (SR 27). Vid tillkomsten av Banken 7C gjorde Anders Lindahl en besiktning 1958, och dokumenterade medelst fotografering ett brandlager, ca 70 cm under markytan, ”i övrigt inga distinkta kulturlager” (SR 28, ÖLMs arkiv). Gatumarken utanför kvarteret har varit föremål för schaktkontroller vid flera tillfällen, senast 2005, dock utan några väsentliga bidrag till förståelsen av områdets historia.

Arkeologisk potential och målsättning

Den arkeologiska potentialen beskrevs inför förundersökningen på följande sätt:

- Området utgör idag en öppen yta i väster (fd kv Banken 1), med mellersta delen med berg i dagen, men med möjliga kulturlagerfickor i norr och söder. Denna yta har sannolikt inte påverkats i senare tid, pga den småskaliga och äldre bebyggelse som fanns här 1969.
- Den mellersta delen (fd kv Banken 7), utgörs idag av två- och trevånings bebyggelse med källare. Gårdsrummet mellan dessa hus är f n svårbedömd. Byggnaden Ågatan 22B har visserligen källare, men det är möjligt pga den starka sluttningen mot öster att kulturlager kan finnas bevarade under denna källare. Ett liknande fall finns i kv Dalkarlen i Norrköping, undersökning 1998, där intakta kulturlager fanns bevarade under en byggnad med källare från sekelskiftet.
- Kvarteret har med all sannolikt haft en medeltida bebyggelse, vilket framgår av tomtkartan 1696, den påträffade medeltida brunnen och undersökningarna i kv Brevduvan. Hur mycket av dessa kulturlager som finns bevarade är f n oklart, men det kan inte uteslutas att intakta kulturlager finns i olika delar av området. Mindre schaktkontroller i kvarteret och dess omgivningar har visserligen givit sporadiska och svårtolkade resultat, men det är viktigt att erinra om att den medeltida bebyggelsen i kv Brevduvan var mycket gles och därför svårbedömd.
- Tomten 200 och möjligen även 201 kan med viss sannolikhet identifieras med en gård som ägdes av domprosten Hans Brask 1508 och då skänktes till ett prebende vid domkyrkan och som sannolikt inrättades som residensgård.

Målsättningen med den nu aktuella förundersökningen var att fördjupa den kunskapsbild som tecknats ovan och att konstatera om det finns bevarade kulturlager eller ej.

- Den västra ytan (fd kv Banken 1) bör förundersökas med hjälp av maskin, för att kunna konstatera om det finns bevarade kulturlager inom ytan.
- Den mellersta delen (fd kv Banken 7) bör vidare förundersökas i samband med en eventuell rivning, för att konstatera om det finns bevarade kulturlämningar i sluttningen, under den nuvarande bebyggelsen. Detta gäller framför allt Ågatan 22B.
- Arbetet i sin helhet syftar till att dels lokalisera eventuellt bevarade kulturlager, dels utgöra underlag för kostnadsberäkning inför en eventuell slutundersökning.

Metod och arbetsbeskrivning

Förundersökningens första etapp genomfördes 7–9 juni 2005, varvid fyra schakt grävdes med maskin i undersökningsområdets västra del. Det visade sig att det inte fanns några bevarade kulturlager alls inom ytan. I samtliga schakt var kulturlagren störda av sentida bebyggelse, sannolikt tillhörande den småskaliga bebyggelse som dokumenterades i samband med byggnadsinventeringen 1969.

Den andra etappen genomfördes den 6 juni 2007 i samband med rivningen av byggnaderna inom kvarterets mellersta del. Två schakt grävdes med grävmaskin under källargolvet i dessa byggnader, men inte heller här kunde några äldre kulturlager iaktas.

En tredje etapp omfattade kontroll och dokumentation av schakt i Ågatan, Klostergatan och Borgmästaregatan i samband med schaktning för anslutning till fjärrvärme samt spontning, i augusti 2007.

Fig 6. Kv Bankens västra del med bergknallen, foto från S. Göran Tagesson.

Resultat

Själva förundersökningen visade tydligt att några äldre kulturlager inom de två områdena inte fanns bevarade. Däremot visade schakten i etapp 3 att det i angränsande ytor fanns begränsade rester av kulturlager.

Schakt 200 003 grävdes utmed Klostergatan, väster om tomtgränsen. Schaktet var till största delen stört av en stor fjärrvärmekulvert. I begränsade partier fanns rester av kulturlager, se **sektionen 3C200 004** (fig 3). De södra delarna av schaktet har en jämn yta, medan den norra delen sluttar kraftigt mot norr. I norra delen fanns ett 4 m långt parti med ett 0,2 m tj homogent humuslager, därunder fanns gul orörd sand. Ovan detta humuslager fanns recent fyllning. Humuslagret innehöll enstaka fragment av djurben och kalkstensflis.

I den södra delen av profilen fanns tre 1–2 m långa partier med bevarad stratigrafi, som främst utgjordes av ett 0,2–0,3 m tjockt humuslager, något mer heterogent än i den norra delen, med enstaka djurben och träkol. Däröver fanns recent bärlager.

Schakt 200 005, 200 006 och 200 007 var belägna strax norr om den norra tomtgränsen, i trottoaren och i Ågatan. Schakten grävdes till 0,8–2 m dj och de var samtliga grävda i omrörda lager.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att kvarteret till sin allra största del var helt utschaktat. Enda undantaget var en smal remsa i Klostergatan där fyra mindre partier av ett humuslager påträffades. Detta humuslager var mer homogent i sin norra del, medan lagret i södra delen av hårt, kompakt och mer heterogent med småsten. Stratigrafin är svårtolkad och det är inte helt säkert att det rör sig om intakta kulturlager bildade på platsen. Särskilt de södra partierna hade karaktär av omrörda och sekundärt deponerade lager. Samtidigt ska det understrykas att den orörda sanden under kulturlagret, och särskilt det faktum att det i vissa partier fanns tydliga rester av infiltration i den orörda sanden, verkar tyda på att det kan röra

sig om intakta lager. Det är givetvis möjligt att delar av stratigrafin kan ha schaktats bort och att det endast rör sig om botten på kulturlagren. Samtidigt överensstämmer denna enkla kulturlagerbild väl med andra iakttagelser i närheten, nämligen i Borgmästaregatan 1991 och 2005 (SR 197, 405). Detta understryker att kulturlagerbildningen sannolikt varit synnerligen ringa.

En intressant iakttagelse gjordes dock i samband med förundersökningen. Den bevarade bergknallen, som fram tills nu utgjort ett markant inslag i kvarterets västra del, visade sig till sina övre delar vara bortsprängd i kvarterets mellersta del. Grävmaskinisten som ansvarade för rivningen intygar dock att berget i sina nedre delar stupade jämnt och brant nedåt i anslutning till byggnadernas västfasad. Detta innebär att de nu rivna byggnaderna placerats alldeles intill bergknallens branta kant mot öster.

Bergknallen måste ha utgjort ett markant topografiskt inslag i S:t Larskyrkans närmaste omgivning och varit väl synlig vida omkring. S:t Larskyrkan har därmed placerats strax nedanför denna markanta bergsklack, där marken var jämnare och mer lämpad för begravningsplatser. Detta kan vara en av flera förklaringar till den ofta ställda frågan kring S:t Larskyrkans märkliga placering. Kyrkan och begravningsplatsen placerades på den topografiskt mest lämpliga platsen. De mer höglänta delarna väster därom var sannolikt för ojämna och otjänliga som begravningsplats. Man kan dock spekulera i om inte bergknallen utgjort ett viktigt topografiskt landmärke, som möjligen kan ha spelat roll för lokaliseringen av kyrkan till just denna plats.

Denna bergknalle har givetvis varit väl synlig även i den framväxande staden. Därför var det naturligt att lokalisera Hans Brasks gård som just gården belägen på berget, ”sitam in monte...”. Därför är lokaliseringen av residensgården till S:t Hieronymus och S:ta Barbaras prebende till tomt 201 mer än sannolik, även om det tyvärr i denna del saknas alla spår av någon bebyggelse. Den stora tomten 200, som tidigare genom sin storlek pekats ut som en trolig residensgård har sannolikt inte något med residensgården att göra.

Linköping i september 2007

Göran Tagesson

Bilderna visar från översta till nedersta fotot:

Fig 7. Kv Bankens västra del med bergknallen, foto från SV.

Fig 8. Kv Banken, Filadelfiaförsamlingens byggnad före rivningen 2007, Borgmästaregatan med S:t Larskyrkan i bakgrunden, från V.

Fig 9. Kv Bankens mellersta del, Ågatan 22B, före rivningen 2007.

Fig 10. Kv Banken, mellersta delen från Ö, efter rivningen i juni 2007.

Samtliga foton av Göran Tagesson.

Referenser

- Feldt, A-C. & Tagesson, G. 1997. *Två gårdar i biskopens stad – om de arkeologiska undersökningarna i kvarteret Brevduvan, Linköping 1987–89*. Östergötland Fakta 3.
- Kraft, S. 1946. *Linköpings stads historia 1. Intill 1567*. Uppsala.
- Kraft, S. 1976. *Linköpings stads historia 1. Från äldsta tid till 1567 (2:a upplagan)*. Linköping.
- Tagesson, G. 2002. *Biskop och stad. Aspekter av urbanisering och sociala rum i medeltidens Linköping*. Linköping.

Administrativa uppgifter

Län: Östergötlands

Landskap: Östergötlands

Kommun: Linköping

Socken: Linköping

Plats: Kv Banken 1

Fornlämning: 157

Undersökningens mittpunkt: X6476470, Y1489290

Koordinatsystem: RT90, 2,5 gon V

Höjdsystem: RH70

Riksantikvarieämbetet dnr: 422-2899-2004

Länsstyrelsen dnr: 431-10231-04

Länsstyrelsen beslutsdatum: 2005-05-27

Projektnummer: 1520610

Intrasisprojekt: O2004103

Rapportnummer: 2007:70

Ansvarig arkeolog: Göran Tagesson

Beställare: Länsstyrelsen Östergötland

Kostnadsansvarig: HSB Östergötland

Undersökningstid: 2005-06-07–09, 2007-07-06, 2007-08-30–31.

Undersökningsområde: 2360 m²

Arkivhandlingar: Förvaras i Antikvariskt-topografiskt arkiv ATA, Stockholm.

Bilaga 1. Profil (3C 200 004) mot öster, utmed Klostergatan

